

EESTI LAMBA- JA
KITSEKASVATAJATE LIIT

DORPERI LAMBATÕU ARETUSPROGRAMM

Eesti Lamba- ja Kitsekasvatajate Liit
2018

Aretuse 2 Märja alevik Tartumaa 61406 Eesti Vabariik +372 5330 9406 kontor@lammas.ee www.lammas.ee

SISUKORD

LÜHIAJALUGU	3
DORPERI LAMBA POPULATSIOON EESTIS.....	4
ÜLDISELOOMUSTUS	5
TÕUTUNNUSED	5
DORPERI JA VALGE DORPERI TÕUSTANDARDID.....	6
ARETUSE EESMÄRK.....	7
EESMÄRGI SAAVUTAMINE.....	8
ARETUSMEETODID	9
KARJATERVISE PROGRAMMID.....	9
LISA 1. TÕURAAMATUSSE KANDMISE ALUSED JA TÕURAAMATU PIDAMISE KORD.....	10
Mõisted.....	10
Tõuraamatu pidamise kord	11
Tõuraamatu põhiosa A ja tõuraamatu lisa R	12
Veresuste arvutamise juhend.....	12
LISA 2. ARETUSLOOMA PÕLVNEMISE REGISTREERIMISE NING PÕLVNEMISE ÕIGSUSE KONTROLLIMISE KORD	13
LISA 3. ARETUSLOOMA JA ARETUSMATERJALI ARETUSEKS SOBIVAKS TUNNISTAMISE KORD	14
LISA 4. PAARITUSANDMETE REGISTREERIMISE KORD.....	14
LISA 5. PÕLLUMAJANDUSLOOMA, KEDA SOOVITAKSE TÕURAAMATUSSE KANDA, IDENTIFITSEERIMISE JA SELLE ÜLE ARVESTUSE PIDAMISE KORD	15
LISA 6. SEEMENDAMISE KOOLITUSPROGRAMMID NING SEEMENDAJA TUNNISTUSE SAAMISE NÕUDED JA TUNNISTUSE VÄLJASTAMISE KORD	15
LISA 7. JÄÄRADE HINDAMISE JUHEND.....	15

LÜHIAJALUGU

Dorperi tõugu lammast hakati aretama 1930. aastatel Lõuna-Aafrika Vabariigis põllumajandusministeeriumi juhtimisel ristates pärsia mustapealist tõugu uttesid sarvilise dorseti tõugu jääradega.

Pärast esimest maailmasõda tekkis huvi ristata kohalike tõugusid Briti lihatõugu jääradega. Selle täpne põhjus pole teada. Raskete majandusolude ja villaturu kokku kukkumise tagajärjel 1930-ndatel suurenes huvi toota rohkem lamba- ja talleliha. Briti turule ei sobinud rasvasabalammaste rümbad. Oli tarvidus aretada lammast, kes suudaks kehvades oludes toota tallesid, kes suudaksid piisavalt kiiresti kasvatada turustatava lihakeha. Algne vajadus oli toota lambatõug, kes sobiks vähese sademetega põhjapiirkondadesse. Vajati lammast, kes saaks hakkama vähese hoolega ja toodaks turustatava lihakeha.

Tähtsaimad eesmärgid tõule olid:

- Võimalik poegimine sügisel.
- Turustatav lihakeha.
- Ka kehvades oludes 4-5 kuuga valmivad talled.
- Vastupidavus külmale tuulele ja vihmale ning väga kõrgetele suviste temperatuuridele ja päikesepaistele.
- Universaalne lammas, kes suudaks vääridada ka kehva rohusööta.
- Rahuldav sigivus.
- Kerge hooldus ilma vajaduseta tallesid pügada.
- Nahal piisavalt värvi ja pigmentatsiooni.

Arvestades neid eesmärke, hakkasid lambakasvatajad tegema aretuslikke katsetusi. Kuna pärsia mustapealine lammas näitas eriti rasketes oludes häid tootmistulemusi, valiti see tõug ematõuks. Sarviline dorset valiti Briti tõugudest oma pika sigimisperioodi tõttu. 1947. aastaks oli erinevate ristamiskatsetega jõutud sinnamaani, et valiti välja üle 1000 lamba, kes nimetati dorperi tõugu lammasteks.

Valge dorper aretati paralleelselt mustapealise dorperiga. Ristates pärsia mustapealisi uttesid sarvilise dorsetiga olid enamused järglased mustatäpilised, kuid esines ka valgeid isendeid. Nii valge- kui ka mustapealise dorperi puhul kasutati samu ristamisskeeme. Alguses oli soov valget dorperit nimetada dorsiani tõugu lammasteks. 1964. aastal otsustasid kaks aretusühistut ühineda, kuna need lambad kandsid sama geneetilist materjali. Mõlemad värviversioonid nimetati dorperiks, loodi ühine tõuraamat ja rakendati täpselt samu tõustandardeid, v. a värv ja pigmentatsioon.

Tõu edendamine

Esimene dorperikasvatajate ühing loodi 1950-ndal aastal 28 kasvataja ja 11 ametniku poolt. Loodi hindamisjuhhis järgnevate omaduste hindamiseks, esitatuna tähtsuse järjekorras:

- Keha konformatsioon.
- Suurus.
- Rasvkoe jaotumine.
- Värvide tunnused.
- Karva/villa tüüp.
- Üldine väljanägemine ja tüüp.

Algselt olid dorperid valged, mustatäpilised ja laigulised. Alates 1957. aastast liiguti ühtlase värvi poole. Aretajate hulk kasvas aasta-aastalt, jõudes 1984. aastal 910-ni. Praeguseks on Lõuna-Aafrika Vabariigis ja Namiibias 600 dorperi aretajat. Toetudes Marais ja Schoeman uuringule (1990) kasvas dorperi tõugu lammaste arvukus 2,6 miljonist 1963. aastal 6,6 miljonini 1990. aastal. Praegu on Lõuna-Aafrika Vabariigis üle 7 miljoni dorperi tõugu lamba. Dorperi tõug on nüüdseks levinud üle maailma ja õigustanud ennast Austraaliast Kanadani.

Dorper on ennast tõestanud kui lammas, kes suudab väga erinevates ja sageli rasketes oludes piisavalt lühikese ajaga toota väärtuslikke tallede lihakehasid. See tulemus on saavutatud paljude inimeste suure pühendumise viljana.

Euroopasse imporditi dorpereid 1990. aastatel, esmalt Saksamaale ja Šveitsi, 2005. aastal ka Inglismaale. Tõu populaarsus on pidevalt kasvamas. Hetkel on suguloomade turg väga aktiivne ja nõudlus emasloomade osas on suurem kui pakkumine.

DORPERI LAMBA POPULATSIOON EESTIS

Kaks esimest dorperi jäära toodi Eestisse 2009. aastal. Sellest ajast saadik on Eestisse imporditud üle 20 puhtatõulise dorperi jäära ja 2016. aastal esimesed 17 puhtatõulist dorperi utte. Jäärade importimise eesmärgiks oli parandada põhikarja uttede emaomadusi. Nüüdseks on dorperi veresusega lambaid Eestis tuhandeid. 2016. aasta lõpus sündisid Eestis esimesed puhtatõulised dorperi talled.

2017. aasta seisuga on Eestis üle 20 puhtatõulise dorperi jäära, üle 50 puhtatõulise dorperi ute ning poolteist tuhat erineva veresusega dorperi ristandlammast. Populatsioon on kiirelt kasvav, valdav osa sündivatest uttedest ostetakse põhikarja täienduseks. Nõudlus suguloomade järele on suur. Pea igal aastal imporditakse Eestisse kvaliteetset uut tõumaterjali (nii uttesid kui jäärasid). Eesti oludes on tõug ennast õigustanud heade emaomadustega põhikarjaute tootmisel. 2017. aastal paaritati Eestis puhtatõuliste dorperi jääradega suurusjärgus 1000 utte.

Tabel 1. Dorperi tõugu lammaste arvukus Eestis PRIA andmetel seisuga 1.07.2017*

Dorperi tõugu lambad	Alla aasta vanused	Üle aasta vanused	Kokku
Uted	336	653	989
Jäärad	251	184	435
Kokku	587	837	1424

*Allikas: Põllumajanduse Registrate ja Informatsiooni Ameti (PRIA) loomade register.

Eesti Lamba- Kitsekasvatajate Liidule on 2017. aasta lõpuks avaldanud soovi dorperi aretusprogrammiga liituda 3 kasvatajat, kellel on programmi tuua 21 100% dorperi veresusega jäära, 49 100% dorperi veresusega utte ning 717 üle 50% dorperi veresusega utte. Liit kinnitab, et olukorras, kus Euroopa Liidust tuuakse iga-aastaselt juurde uut tõumaterjali, on see populatsiooniariiv piisav tõuraamatu pidamise ning jõudluskontrolli läbiviimise alustamiseks.

ÜLDISELOOMUSTUS

Dorper on taibukas lammas, kes on kergesti käsitletav, rahulik ja mitteagressiivne. Kindlasti on neil oma personaalsus. Dorper on väga mitmekesine lammas, ta suudab elada nii palavates kui külmades oludes, suudab kasvada kehvades kui ka väga heades söötmistingimustes, suudab taluda nii ekstensiivset kui intensiivset pidamissüsteemi. Dorper ei ole sööda suhtes valiv, sööb mida saada on.

TÕUTUNNUSED

- **Kohanemisvõime.** Dorper on võimeline elama väga erinevates kliimatilistes tingimustes, väga palavast väga külmani, kuivas ja niiskes.
- **Ökonoomsus.** Dorperi aretuse üks eesmärke oli saavutada lammas, kelle puhul väheste kulutustega suudetakse maksimaalselt teenida. Seetõttu suudab dorperi lammas sööta suurepäraselt väärindada ning saab hakkama ka kehva kooslusega karjamaadel. Teiste tõugudega võrreldes on neid odavam pidada, kuna nad ajavad villa maha, seetõttu ei pea neid pügama ning neil on vähem probleeme kärbestega ja nende vastsetega. Samuti väidetakse, et nad on haigustele vastupidavamad.
- **Head rohumaad väärindajad.** Dorperid ei ole söödavate taimede suhtes nii valivad, kui mõni teine tõug, s. t nad söövad kõike, ka umbrohtu. Paljud teised tõud on karjamaal väga selektiivsed ning kosuvad hästi vaid ristiku ja noore rohu peal. Dorperid eelistavad kuivemat rohku ning puitunud taimi ning nad tunduvad kosuvat paremini, kui söödas on palju kuivainet.
- **Lihakus.** Talled on sündides küll väikesed, kuid nende kasvukiirus pärast sündi on suur. Nad hakkavad koresööta sööma teisel elupäeval ning juurdekasv on kiire. Dorperil ning dorperi ristandil on väga hea lihakus ning rasvkoejaotus, seepärast on ta ka lihatöötlejate poolt eelistatud.
- **Viljakus.** Dorperi lammas on üks viljakamaid lambatõuge. Tal on pikk asessoonne innaperiood. Poegimiste intervalliks võib olla kõigest 8 kuud. See, koos enamasti mitmikute sünniga, loob võimaluse kiiremaks karja suurendamiseks võrreldes teiste tõugudega. Uted on hea piimakusega ning suurepärase emaomadustega. Talled on väga erksad ning püsivad hästi emade juures. Tänu sellele on võõrutustulemused 1,5 talle ute ühe poegimise kohta üsna tavalised.
- **Kiire kasv.** Dorperi ja dorperi ristandi talled kasvavad kiiresti ning saavutavad võõrutusajaks kõrge võõrutuskaalu. See tähendab, et neid saab noorelt turustada ning tänu sellele saab varuda vähem sööta, kulutused parasiiditõrjeks vähenevad ning pidamiskulutused on väiksemad.
- **Pikaealisus.** Dorperi lammaste eluiga on pikk ning nad on paaritusvõimelised kogu elu.

- **Vastupidavus.** Dorperi lamba aretuse üks eesmärke oli vastupidavus. Austraalia kogemus on näidanud, et dorper ning dorperi ristandid peavad vastu tingimustes, mis teistele tõugudele võivad olla hukatuslikud. Neil on väga suur elutahe ning vastupidavus rasketele tingimustele.
- **Temperament.** Dorperi lambad on intelligentsed ning uudishimulikud. Tänu sellele on neid lihtne käsitseda. Järad on hea iseloomuga ning harva muutuvad ründavaks või ohtlikuks.

Dorper sobib ka teiste tõugudega ristamiseks, andes tõuomadusi hästi edasi.

DORPERI JA VALGE DORPERI TÕUSTANDARDID

Dorperit ja valget dorperit loetakse üheks tõuks. Neid eristatakse vaid värvuse alusel. Tõuraamatusse tehakse värvuse kohta märged. Dorperi/valge dorperi lambatõu aretuse eesmärgiks on luua robustne, lihaseline, viljakas loom, kes oleks hea kohaneja. Selline lammas on võimeline tootma tallesid, kes sobivad nii siseturule kui ka ekspordiks. Selle saavutamiseks peab tall saavutama rümbakaalu 18-22 kg väheste sisendite, hea lihakuse ning vähese rasvkoega.

Dorperi ja valge dorperi aretuseesmärke aitavad saavutada järgnevad standardid:

- **Temperament.** Agressiivsust välja näitavaid loomi tuleks aretuses vältida. Lambad peaksid olema hea iseloomuga, mis soodustab nende lihtsat käsitsemist laudas ning karjamaal.
- **Karvkate.** Looma tuharad ja kõht peaksid olema villavabad. Vill sabast allpool ei ole soovitud. Eelistatakse lühikest karva või lühikest pehmet villa, sealjuures tuleks vältida karedat karva. Ei ole vajalik, et loom 100% ulatuses karva vahetaks. Küll aga on oluline, et peenise ümbrus ning sabaalune piirkond oleks villavaba.
- **Suurus.** Dorperi/valge dorperi positiivne omadus on kiire areng ja kasv. Lambad, kes saavutavad tapakaalu kiiresti, on eelistatud kõigi teiste ees. Sugujära aretajad peaksid lähtuma aretusel oma klientide soovidest. Tuleks vältida väga kõrgeid lambaid, kelle lihakeha ei ole hästi välja arenenud.
- **Välirik.** Ideaalne lammas peaks olema ühtlase välirikuga, liikuma lihtsalt ja vabalt. Õlad peaksid olema lihaselised, kuid mitte väga laiad, sest see võib viia raske poegimiseni. Õlad peaksid tulema alla sirgelt, veidi sissepoole suunatud õlad on lubatud. Loomad, kelle õlad või randmed on suunatud väljapoole, tuleks prakeerida. Sõrad peaksid olema ruudukujulised ja mitte pikad. Loomad, kellel on o- ja x-jalad või liiga torujad pikad sõrad, tuleks prakeerida. Jära pea ning keha peaksid olema maskuliinse välirikuga, ütt peaks olema feminiinse välirikuga. Tuleks vältida uttesid, kelle välirik on maskuliinne. Laudjas peaks olema lihaseline.
- **Rasv.** Tuleks vältida liigset rasvumist. Loom peaks olema käsitsemisel tihke.
- **Värvus:**
  - dorper - ideaalne värvus on valge keha musta kaela- ja peapiirkonnaga. Sellegipoolest on mustad laigud kehal ning jalgadel lubatud. Vältida tuleks valgeid sõrgu ja nisasid ning pruuni värvi silmade ümber.
  - valge dorper - ideaalne on valge lammas, pigmentiga silmade ümber, saba all ning udaral ja nisadel. Vähesel määral nii musti kui ka punaseid laike on lubatud kõrvapiirkonnas.

Viljakus. Nii emas- kui ka isassuguorganite arenemine peaks olema sobiv heaks viljakuseks, kergeks poegimiseks ning heade emaomaduste saavutamiseks. **Eelpool toodut arvesse võttes peaks aretuseks sobival lambal olema:**

- Tugev raam.
- Ühtlane välimik.
- Rahulik iseloom.
- Valdavalt esineb villavahetus.

Neil peaksid olema kõik need omadused ning samal ajal peavad nad tootma kõrge kvaliteediga talleid, kasutades sisendeid efektiivselt.

Tabel 2. Dorperi lamba tõustandardid

<i>Tunnus</i>	<i>Keskmine väärtus</i>
Ute kaal	65-75 kg
Jäära kaal	70-100 kg
Villaku värvus	Valge
Viljakus	1,6 talle ute kohta
Iseloomustus	Rahulik, piimakas, heade emaomadustega, vähenõudlik

Eestis on dorperi tõumärgiseks DRP. Aretusprogrammi täitmise geograafiline piirkond on Eesti.

ARETUSE EESMÄRK

Käesoleva aretusprogrammiga seatud aretussuund on parandada dorperi lambatõugu lähtuvalt seatud aretuseesmärkidest ning soovitud tõuomadustega loomade kasvatamise ja müügi läbi muuta lambakasvatust Eesti oludes tasuvamaks ja atraktiivsemaks majandusharuks.

Dorperi tõugu lamba aretuseesmärgid on:

1. Aretada, kasvatada ja levitada Eesti keskkonda ja kliimaatilistesse tingimustesse sobilikke dorperi tõulambaid.
2. Aretada tootmiskarjadele tootlikke ning vähenõudlikke põhikarja uttesid.
3. Tagada tõule iseloomulike tunnuste edasikandumine läbi aretusjäärade valiku.
4. Tagada uttede valikul tõuomaste omaduste edasikandumine:
  - Head emaomadused: iseloom, piimakus.
  - Tallede kiire kasv:
    - Keskmine 100-päeva mass utt-talledel 27 kg.
    - Keskmine 100-päeva mass jäärtalledel 30 kg.
  - Kerge poegimine, s. t ei vaja poegimisabi.
  - Viljakus keskmiselt 1,6 talle ute kohta. Tõule iseloomulik ja terve välimik.
5. Saada heade lihavormidega varavalmivaid ja kõrgesse lihaklassi kuuluvaid järglasi.
6. Vähendada raskete poegimiste esinemise sagedust ja tallede suremust.
7. Suurendada puhtatõuliste dorperi lammaste osakaalu.
8. Suurendada ristandlammaste dorperi veresust.

EESMÄRGI SAAVUTAMINE

Aretusprogrammis seatud eesmärkide saavutamiseks on vajalik järgmiste sammude astumine:

1. Jõudluskontrolli sisseseadmine lammaste üldise kvaliteedi, aretustaseme, paremate karjade ja perspektiivsete suguloomade väljaselgitamiseks. Jõudluskontrollis kogutakse vastavalt kehtivale lammaste jõudluskontrolli korrale vähemalt järgmisi andmeid:
  - 1) Paaritusandmed:
    - a) Paaritusrühma uttede numbrid.
    - b) Paaritusrühma jäära number.
    - c) Paarituse algus- ja lõpukuupäev.
  - 2) Poegimine:
    - a) Poegimise kuupäev.
    - b) Talle number.
    - c) Ema number.
    - d) Emal sündinud tallede arv (mitmikus).
    - e) Talle kaal 100-päevaselt.
    - f) Elusolevate tallede arv 100-päevaselt.
  - 3) Karjast välja viimine:
    - a) Sündmuse kuupäev.
  - 4) Karja toomine:
    - a) Sündmuse kuupäev.
    - b) Looma põlvnemist/tõugu tõendav dokument.
2. Jäärade valik karja parandamiseks. Jääradeks valitakse parimad puhtatõulised dorperi järaad kodu- ja välismaal ning vajadusel ostetakse sisse parimate tõujäärade sperma. Sugujäara valikul arvestatakse:
  - Jäara suhtelise aretusväärtuse indeks viljakusele on suurem kui 70.
  - Jäara suhtelise aretusväärtuse indeks kasvukiirusele on suurem kui 70.
  - Jäara tõuomased tunnused on silmapaistvad.
  - Põlvnemise sobivust.
3. Põhikarja uttede valik tõuomaduste parandamiseks. Uttedest valitakse tõuaretusse uted, kellel on selgelt arenenud tõuomased tunnused (head emaomadused, viljakus, piimakus). Põhikarja uttede valikul arvestatakse:
  - Ute suhtelise aretusväärtuse indeks viljakusele on suurem kui 70.
  - Ute suhtelise aretusväärtuse indeks kasvukiirusele on suurem kui 70.
  - Looma tõule iseloomulikku välimust.
4. Soovitud tunnustele kõrge aretusväärtusega tõuloomade (ka sperma, embrüode) importimine Eesti tõupopulatsiooni tõuomaduste parandamiseks.

ARETUSMEETODID

Dorperi lammastele peetakse tõuraamatut. Tõuraamatul on põhiosa A ja lisa R. A-osasse kantakse dorperi tõugu puhtatõulised loomad, tõuraamatu lisas R peetakse arvestust dorperi veresusega ristandlammaste üle, kellel dorperi veresuse komponent on suurem kui 50,0 % ning väiksem kui 96,87% (*Lisa 1*).

Aretusmeetoditega saavutatakse aretusprogrammis sätestatud aretuseesmärgid. Dorperi lambatõu aretuses Eestis kasutatakse **puhasaretust** ning **vältavat ehk ümberkujundavat ristamist**:

- 1. Puhasaretus.** Dorperi tõu aretuses kasutatakse puhasaretust. Eesmärgiks on tugeva puhtatõulise dorperi populatsiooni loomine Eestis. Eesmärk on süstemaatilise valikuga säilitada ja kinnistada tõumaseid tunnuseid.
  - Puhasaretuses kasutatakse vaid puhtatõulisi dorperi lambaid. Puhtatõulisteks dorperi lammasteks loetakse lambaid, kelle dorperi tõu osakaal on põlvnemistunnistuse alusel suurem või võrdne 96,87%. Lambad, kelle veresus vastab antud nõudele, kantakse tõuraamatu A-osasse. Vajadusel imporditakse puhtatõuline suguloom välisriigist. Aretusloom peab liikuma tunnustatud aretusühingu väljastatud põlvnemistunnistusega.
  - Puhasaretuses võib kasutada ka kunstlikku seemendust või embrüo siirdamist, kui kasutatav tõumaterjal (sperma või embrüo) omab väljastava riigi tunnustatud aretusorganisatsiooni kinnitust saadetise sisu kohta.
- 2. Vältav ehk ümberkujundav ristamine.** Kasutatakse, kui soovitakse mõnelt muult lambatõult üle minna dorperi tõu aretusele. Seejuures kasutatakse iga järgneva põlvkonna emaslooma paaritamiseks jäära, kes on kantud dorperi tõuraamatu A-osasse või kes on sinna kandmiseks sobilik põlvnemistunnistuse alusel. Vältava ristamise eesmärgiks on toota dorperi tõugu lambaid Eesti lammaste baasil.
  - Vältava ristamise puhul, kui looma veresus dorperi tõu suhtes jääb alla 96,87%, kuid on suurem või võrdne 50,0%, kantakse lambad tõuraamatu lisasse R ja neid lambaid ei nimetata dorperi tõulammasteks.

KARJATERVISE PROGRAMMID

Tagamaks aretuskarjade kõrget karjatervise staatust on dorperi lamba aretajatel soovituslik liituda aretusorganisatsiooni ja teiste asjaomaste organisatsioonide poolt loodud karjatervise programmidega. Elusloomade importimisel võiks eelistada võimalusel loomi, kes on kõrgema suhtelise aretusväärtusega parasiidiresistentsusele loomi.

LISA 1. TÕURAAMATUSSE KANDMISE ALUSED JA TÕURAAMATU PIDAMISE KORD

Mõisted

Aretaja on aretusloomade pidamisega tegelev isik, kes oli looma omanik tema sündimise ajal.

Aretus on tegevus põllumajanduslooma jõudlusvõime ja geneetilise väärtuse sihipäraseks suurendamiseks ning tema majanduslikult kasulike omaduste säilitamiseks või täiustamiseks.

Aretuse andmebaas on elektrooniline andmebaas, kus registreeritakse lamba kohta kogutavad andmed.

Aretusega tegelev isik on lammaste jõudluskontrolli läbiviija ning tõuraamatu pidaja.

Aretusloom on põllumajandusloom, keda kasvatatakse aretuse eesmärgil. Seega käesoleva aretusprogrammi tähenduses lammas, kes vastab vähemalt aretusprogrammiga määratud miinimumnõuetele.

Aretusvalikud on aretaja otsused, milline loom jätta põhikarja täienduseks, millised paaritusgrupid moodustada jne.

Jõudluskontrolli läbiviija on käesoleva aretusprogrammi tähenduses Eesti Lamba- ja Kitsekasvatajate Liit. (edaspidi: Liit)

Jõudlusandmete koguja on loomapidaja või tema poolt volitatud isik, kes võib koguda ja registreerida loomapidaja karja lammaste jõudlusandmeid ja edastada neid jõudluskontrolli läbiviijale, kui ta on läbinud jõudlusandmete kogumise koolituse ja jõudluskontrolli läbiviija on talle väljastanud jõudlusandmete koguja tunnistuse.

Jõudluskontrollis olev lammas on lammas, kelle kohta kogutakse andmeid, mis võimaldavad arvutada viljakuse või kasvukiiruse aretusväärtusi tema enda või tema järglaste kohta. On samatähenduslik sõnaga aretusloom (-lammas). Jõudluskontrollis oleva lamba saab kanda tõuraamatusse, kui ta vastab tõuraamatusse kandmise tingimustele.

Lamba märgistamine on tegevus, mille tulemusena on võimalik lammas sünnijärgselt üheselt tuvastada ja teistest lammastest eristada so identifitseerimine PÖLAS §17 (1) tähenduses.

Loomapidaja on loomaomanik, kellele (aretus)loom kuulub või isik, kes tegeleb loomapidamisega loomaomanikult saadud volituste alusel. Loomapidaja kogub ise või korraldab jõudluskontrolliandmete kogumise.

Põlvnemistunnistus on dokument, mis kinnitab looma põlvnemist, päritolu, identifitseerimist. Põlvnemistunnistus väljastatakse reeglina looma müügi või ostu puhul.

Tõumärk ehk tõutähis on lühend tõu nimetusest, mida kasutatakse veresuse valemis ja lambale antavas tõuraamatu numbris tõu märkimiseks. Võib kasutada ka tõuraamatu ja tõu tähistamiseks.

Tõuraamat on andmekogu, kuhu kantakse asjaomase tõu aretusprogrammis ettenähtud aretuslooma põlvnemise andmed, aretuslooma aretaja ja omaniku andmed ning aretuslooma jõudluse ja geneetilise väärtuse andmed koos tema eellaste nimetamisega.

Tõuraamatu number koosneb tõu tähisest, lamba registrinumbrist ja tõuraamatu lisa märkivast tähest.

Tõuraamatu pidaja on käesoleva aretusprogrammi tähenduses Eesti Lamba- ja Kitsekasvatajate Liit.

Tõutunnistus on tõuraamatu A-osasse kantud aretuslooma põlvnemistunnistus.

Veresus ehk tõukombinatsioon väljendab looma põlvnemises esinevate tõugude osatähtsust.

Viljakus on poeginud ute kohta aastas sündinud tallede arv.

Üleskasvatatud tall on vähemalt 60 päeva kaalumiseni elanud tall.

Tõuraamatu pidamise kord

Tõuraamat on andmekogu, kuhu koondatakse andmed lamba põlvnemise, aretaja ja omaniku kohta ning aretuslooma jõudluse ja geneetilise väärtuse andmed koos tema eellaste nimetamisega. Tõuraamatut peetakse elektrooniliselt lammaste elektroonilises aretuse andmebaasis, kus see moodustab ühe osa andmebaasist. Aretaja poolt aretusühingule esitatavate dokumentide loetelu ja nende esitamise tähtajad sätestatakse kehtiva jõudluskontrolli korra ning aretaja ja aretusorganisatsiooni vahelise lepinguga.

Utt-talled kantakse tõuraamatusse tingimusel, et nad on sünnijärgselt märgistatud nii, et iga tall on kogu kasvuperioodi vältel teistest talledest eristatav ning üheselt oma emaga seostatav, pärast seda kui:

- neile on antud riikliku registri numbrid
- ja neile on määratud 100 päeva mass, mille miinimum tõuraamatusse pääsemiseks on 14 kg.

Jäärtalled kantakse tõuraamatusse tingimusel, et nad on sünnijärgselt märgistatud nii, et iga tall on kogu kasvuperioodi vältel teistest talledest eristatav ning üheselt oma emaga seostatav, pärast seda kui

- neile on antud riikliku registri numbrid ja
- neile on määratud 100 päeva mass, mille miinimum tõuraamatusse pääsemiseks on 20 kg.
- Lisaks on soovituslik viia läbi jäärtallete välimiku hindamine.

Tõuraamatu põhiosa A ja tõuraamatu lisa R

A-osasse kantakse puhtatõulised loomad, kelle veresus on suurem või võrdne 96,87% osakaaluga koguveresusest. A-osa loomi arvestatakse tõuloomadena.

Tõuraamatu lisa R peetakse arvestust lammaste üle, kelle antud tõu veresuse osakaal on suurem või võrdne 50% ning on väiksem kui 96,87%.

Tõuraamatusse kantud lambale antakse tõuraamatu number, mis koosneb:

- tõu tähisest,
- lamba registrinumbrist ja
- tõuraamatu osa/lisa märkivast tähest A või R.

Tõuraamatut peab aretusorganisatsioon elektrooniliselt. Tõuraamatusse kantud jäärade põlvnemisandmed on avalikud. Põlvnemistunnistuse väljastamise korral märgitakse sellele tõuraamatusse kantud lamba kohta tõuraamatu number. Lambad kannab tõuraamatusse tõuraamatu pidaja.

Veresuste arvutamise juhend

Veresus ehk tõukombinatsioon väljendab looma põlvnemises esinevate tõugude osatähtsust protsentides või suhtarvuna täisveresuse kohta 100%. Kui lammas tuleb aretusprogrammi koos veresuse andmetega, siis arvestatakse kõikide komponentide veresusega. Kui esineb teadmata veresust (osaliselt või täielikult), siis märgitakse puuduv komponent tähega R (ristand). R-komponent arvutatakse lahutades täisveresusest 100% teadaolevad veresused.

Veresuse komponentide üle peetakse eraldi arvestust kui veresuse komponent on suurem kui 3,13% veresust. Kui veresuse komponent on võrdne või väiksem kui 3,13% siis see kustutatakse ja 100% erinev osa liidetakse:

- a) R-komponentidele, kui see esineb;
- b) kui R komponenti ei esine ning kaduvate komponentide summa on suurem kui 3,13%, siis luuakse R komponent ja liidetakse kaduvad veresused R komponentidele;
- c) R komponenti puudumisel või kui loodav R komponent jääks väiksemaks kui 3,13% liidetakse kaduv veresus vähima osakaaluga tõu veresuseks.

LISA 2. ARETUSLOOMA PÕLVNEMISE REGISTREERIMISE NING PÕLVNEMISE ÕIGSUSE KONTROLLIMISE KORD

Põlvnemisandmete õigsuse tagavad aretuse andmebaasi paaritus- ja poegimisandmed, mis sisestatakse andmebaasi vastavalt kehtivale jõudluskontrolli korrale. Vajadusel saab põlvnemist kontrollida geneetilise uuringuga.

Põlvnemistunnistus on dokument, mis kinnitab looma põlvnemist, päritolu, identifitseerimist. Põlvnemistunnistus väljastatakse looma müügi või ostu puhul

Tõutunnistus on tõuraamatu A-osasse kantud aretuslooma põlvnemistunnistus.

Põlvnemistunnistuse vormi kinnitab aretusorganisatsioon ning sellele kantakse vähemalt järgmised andmed:

- põlvnemistunnistuse väljastanud asutuse nimi;
- looma tõug ja tõuraamatu nimi;
- looma number tõuraamatus;
- põlvnemistunnistuse väljaandmise kuupäev;
- märgistamise meetod
- riikliku registri number;
- sünniaeg;
- sugu;
- aretaja nimi ja aadress;
- omaniku nimi ja aadress;
- põlvnemine – kaks põlvkonda eellasi ning nende tõuraamatu numbrid;
- veresus;
- mitmikuna sündimine.

Põlvnemistunnistus väljastatakse aretuslooma müügi korral kahe nädala jooksul pärast müügi registri esitamist aretajale või uuele omanikule, kui viimased on vastava soovi esitanud.

Aretusloomade müügiandmed sisestatakse aretuse andmebaasi vastavalt kehtivale jõudluskontrolli korrale. Põlvnemistunnistus väljastatakse reeglina digitaalselt allkirjastatuna e-maili teel. Erandjuhtudel, kui müüja või ostja on selleks soovi avaldanud, ka paber kandjal. Põlvnemistunnistuse ja selle koopiate tellimine tõuraamatu pidajalt toimub vastavalt Liidu juhatuse poolt kinnitatud hinnakirjale.

LISA 3. ARETUSLOOMA JA ARETUSMATERJALI ARETUSEKS SOBIVAKS TUNNISTAMISE KORD

Jõudluskontrolli läbiviija poolt tunnistatakse aretusloom ja aretusmaterjal aretuseks sobivaks

1. läbi tõuraamatusse kandmise või
2. loomade hindamise

Looma tervislikku seisundit aretusvaliku tegemise või looma müügi ajal hindab jõudluskontrolli andmete koguja (lambaomanik või tema volitatud isik) vajadusel koos veterinaararstiga. Kui hindamist ei ole läbi viidud Liidu või mõne teise kvalifitseeritud hindaja poolt, siis vastutab looma füsioloogilise ning anatoomilise hea tervisliku seisundi eest looma omanik. Sisseostetud aretusloomade ja aretusmaterjaliga peavad kaasas olema vastavalt Euroopa komisjoni otsusele nr 90/258 esitatud andmed.

LISA 4. PAARITUSANDMETE REGISTREERIMISE KORD

Aretusega tegelevates karjades on lubatud kasutada ainult neid paaritusviise, kus on võimalik kasutatud sugujäärade isaduse tuvastamine. Tagamaks aretuses kasutatavate loomade põlvnemisandmete õigsust peab iga sündiv tall olema selgelt seostatav oma isa ja emaga. Sellise seose loomiseks saab kasutada:

- **Rühmapaaritust**, kus iga uterühma kohta kasutatakse vaid ühte jäära. Registreeritakse rühma uttede numbrid ning jäära number.
- **Käestpaaritust**, kus jäära juurde pannakse vaid kindel utt. Registreeritakse ute ja jäära number.
- Kui paarituses kasutatakse ühes rühmas rohkem kui ühte jäära, saab talle põlvnemise selgitamisel kasutada **geeniuuringut**.
- **Kunstlikul seemendamisel** registreeritakse analoogselt rühmapaaritusele uttede ja jäära numbrid.

LISA 5. PÖLLUMAJANDUSLOOMA, KEDA SOOVITAKSE TÕURAAMATUSSE KANDA, IDENTIFITSEERIMISE JA SELLE ÜLE ARVESTUSE PIDAMISE KORD

Tõuraamatusse kantav loom identifitseeritakse vastavalt Põllumajandusloomade aretuse seaduse §17 lg 1 ja märgistatakse Loomatauditõrje seaduses sätestatud tähtaegade kohaselt.

Tallede sündimisel peab tall olema üheselt seostatav oma põlvnemisandmetega, selleks tuleb tall koheselt identifitseerida. Identifitseerimismärgiseks võib kuni talle kuue kuuseks saamiseni olla värvimärk, karjanumber või mõni muu püsiv eraldusmärgis, mis võimaldab talle selgelt eristada.

Tallede märgistamise ning ema ja tallede õige seostamise eest vastutab jõudluskontrolli andmete koguja. Jõudluskontrolli läbiviijal on õigus märgistamist kontrollida.

Loomade üle peetakse arvestust elektroonilises aretuse andmebaasis vastavalt kehtivale jõudluskontrolli korrale. Tõuraamatusse kantakse loomad, kelle puhul on täidetud aretusprogrammist tulenevad nõuded ning kes on märgistatud riikliku registrinumbriga.

LISA 6. SEEMENDAMISE KOOLITUSPROGRAMMID NING SEEMENDAJA TUNNISTUSE SAAMISE NÕUDED JA TUNNISTUSE VÄLJASTAMISE KORD

Kunstliku seemendusega võib tegelda isik (seemendaja), kes on läbinud vastava täiendkoolitusprogrammi selleks luba omavas täiendkoolitust pakkuvas asutuses.

LISA 7. JÄÄRADE HINDAMISE JUHEND

Dorperi jäära hindamine

Tõujäärade hindamise eesmärgiks on populatsiooni parimate loomade tunnustamine, et neid edaspidi kasutada sugujäädadena. Lammaste hindamist viiakse läbi lammaste jõudluskontrollis olevates karjades. Jõudlusandmete koguja saadab andmed või sisestab andmed aretuse andmebaasi vastavalt lammaste jõudluskontrolli korrale.

Loomaomanik kaalub noorloomad 90-150 päeva vanuses ja valib (koos spetsialistiga või eraldi) välja sobivad jäärad hindamiseks, andes sellest teada ka jõudluskontrolli läbiviijale. Hindamine toimub soovituslikult alates 12. elukuust, kuid kasvataja soovil võib hindamise läbi viia ka alates 6. elukuust.

Noorloomadel hinnatakse jõudluskontrolli läbiviija poolt välimikku ning selle vastavust tõutüübile. Tüübi all mõistetakse tõu väliseid iseärasusi.

Dorperi jäära hinnatakse 5-punkti süsteemis* neljal eri alusel - kehaehitus, suurus, värvuse jaotus ja karvkate. Hindamise aluseks ja eeskujuks on võetud Lõuna Aafrika Dorperi Assotsiatsiooni hindamisstandard.

KEHAEHITUSE HINDAMINE (tähis B)

Hinnatakse eraldi pead, kaela ja esijalgu, keha, tagajalgu, suguorganeid, proportsioone.

Pea peab olema piklik, nina veidi kongus. Ei tohi esineda üle- ega alahambumust. Jääradel võib esineda sarvebaas või sarvekühmud.

Kael ja esijalad - kael peaks olema keskmise pikkusega ja mõõdukalt lihaseline, lai. Õlad peaksid olema mõõdukalt laiad, tugevad. Rinnak peaks olema mõõdukalt sügav ja lai. Esijalad peavad olema tugevad, sirged ja heade sõrgadega.

Keha - peab olema pikk ja mõõdukalt lai. Nimmepiirkond peab olema täidlane ja lai. Selg peab olema sirge, pikk. Õlgade järel turjapiirkonnas on seljale kerge nõgusus lubatud. Keha peab olema maskuliinne, laia sügava rinnaga. Väga oluline on, et kõik kehaosad oleks omavahel tasakaalus ning proportsionaalsed.

Tagajalad - dorperi lammastel peavad olema väga head tagajalad. Need peavad olema pikad, lihaselised nii seest- kui ka väljastpoolt. Samuti peab looma laudjas lihaseline olema. Jalad peavad olema sirged.

Suguelundid - munandid peavad olema ühesuurused, ei tohi olla liialt väiksed. Ebanormaalsused munandites on piisav põhjus looma prakeerimiseks (hinne „1“).

Tasakaal - dorperi tõu puhul on äärmiselt oluline, et kehaosad oleks omavahale proportsionaalsed ja tasakaalus.

SUURUS (tähis G)

Suurus ja kaal peab olema tasakaalus looma vanusega. Äärmiselt suured ja äärmiselt väikesed lambad karjas, kes on olnud samades pidamistingimustes, tuleb hinnata madalamalt.

VÄRVIKOMBINATSIOONID (tähis P)

Dorper on valge lammas musta pea ja kaelaga. Üksikud mustad laigud kehal või jalgadel on lubatud. Valged (v.a valge dorper) ja suuremas osas mustad lambad ei sobi aretuseks. Värv on ainus erinevus valge ja musta dorperi vahel.

KARVKATE (tähis H)

Idealis peab dorperi lambal olema lühike, pehme, kerge karvane või villa- ja karvasegune karvkate.. Pea peab olema ainult karvane.

Üldiselt tuleb hinnata looma üldist väljanägemist, lihaselisust, kas kehaosad on omavahel proportsionaalsed ning ka erksust. Jäärade puhul on maskuliinne väljanägemine oluline.

Kõik hindamiskriteeriumid ei ole sama kaaluga. Alltoodud tabel näitab, millistes hindamiskriteeriumites võib järeleandmisi teha, ilma, et loom kaotaks nn eliitjäara staatust. Kui vähemalt üks kriteerium on hinnatud hindegaga „1“, siis see loom aretus- ega suguloomaks ei sobi.

Hindamissüsteemi kokkuvõttev tabel				
B	G	P	H	ST/S1/S2
4 või 5	4 või 5	3, 4 või 5	3, 4 või 5	ST 5(kõik 5-d) – eliitjäär, ST4 – aretusjäär
3	3	2	2	ST3 – sobib sugujääraks
2	2	2	2	ST2 – sobib sugujääraks
1	1	1	1	ST1 - Prakeerida

* *Hindamiskaala on 5-punkti süsteemis. Punktid antakse järgmiselt:
5 – suurepärane; 4 – hea; 3 – keskmine; 2 – alla keskmise; 1 – sobimatu.*